

Olav den Hellige (995-1030)

Denne teksten er hentet fra et hefte om Olav den Hellige, først utgitt av UNKE distrikt Øst i 1993. En trykket utgave kan bestilles via [forlagets nettsider](#).

Forord

Å skildre personen og helgenen Olav Haraldsson er ikke lett. De skriftlige kilder som omhandler hans liv, er med få unntagelser rundt 200 år yngre enn hans samtid. Ikke alltid er de helt å stole på heller. Vi skal derfor ikke undre oss over at forfattere, som har tatt mål av seg til å skildre mannen Olav, er kommet frem til vidt forskjellige resultater. For den ene er han en brutal psykopat. For den andre en englelik og blodløs helgen. For den tredje en genial hærfører og dyktig konge, som tar kristendommen i bruk for å fremme sine politiske mål. Her kommer det an på øyet som ser.

For å lodde dybden i hellig Olavs sinn, kreves mer enn historisk kunnskap. Like viktig er biografens evne og vilje til å komme på bølgelengde med kong Olavs samtid. Hans konversjon og kristenliv kan den best skildre som selv har vandret på blodveien fra hedensk råskap til et liv i tilnærmet samsvar med Hvitekrist's vilje.

Forfatteren av dette hefte har hatt et forhold til Olav Digre fra barnsben av. Han forsømmer aldri i kveldsbønnen å be hellig Olav gå i forbønn for land og folk. På grunn av heftets tiltenkte størrelse, har han begrenset seg til å skildre konges liv, død og helgenkåring.

Den betydning hellig Olav fikk for norsk historie i tiden etter hans død og like til denne dag, er det skrevet mye om. Her spriker meningene mindre. Men å skildre utstrålingen fra den overjordiske helgenkonge uten å kjenne den høyst jordiske Olav Digre, er meningsløst.

Olav Müller SS.CC.

Olavs barndom

På slutten av 900-tallet ble det født en gutt på Ringeriket, han fikk navnet Olav. Moren hans het Åsta, faren var Harald Grenske. Ham skulle gutten aldri få se. Harald var småkonge i Vestfold, men likte best å dra på vikingferder i Austerveg. Utro var han også mot sin kone Åsta. Under et opphold i Sverige fridde han til Sigrid Storråde. Hun sa nei. Men da Harald ble innpåsliten, sørget hun for at han ble brent inne. Da dette hendte, gikk Åsta barntung med Olav. Harald Grenske

var sønnesønns sønn til Harald Hårfagre. I denne ætten levde verdifulle egenskaper, som fast vilje, evne til å styre, samle, organisere, men også mindre verdifulle trekk, som villskap, grusomhet, hevnløst, griskhet, lettferdig forhold til kvinner. Disse egenskapene gikk i arv til Olav Haraldsson. Moren Åsta giftet seg senere med Sigurd Syr. Olavs stefar var en fredelig mann, som best likte bondeyrket. Dagstøtt var han ute på åker og eng for å se til at arbeidet ble godt utført. Han var en rolig, sindig mann, klok og lovkyndig. Olav vokste opp på storgården til Sigurd Syr. Snorre skildrer gutten slik: «Han ble snart en kjekk kar. Han var vakker å se til, middels høy av vekst. - - - Han var svært tettvoksen, hadde store krefter, lysebrunt hår, bredt ansikt, lys hud og rødlett ansikt. Han hadde usedvanlige gode øyne, de var vakre og så kvasse at en kunne bli redd for å se ham i øynene når han ble sint. Olav var svær i idretter og kunne mange ting. Han var god til å skyte med bue og siktet godt. Han kastet spyd bedre enn de fleste, var hendig og hadde et sikkert øye for all slags håndverk. - - - Han ble kalt Olav Digre. (Det norrøne ordet kan bety tykk eller grovbygd, Jeg vil tro det siste er det riktige, siden han selv likte dette tilnavnet.) Han talte djervt og kvikt, var tidlig voksen i alle ting, både i styrke og vett, og alle frender og kjenninger var glade i ham. Han var ærekjær i lek, ville alltid være den første.»

Forholdet til stefaren, Sigurd Syr, var ikke det beste. Olav så kanskje litt ned på denne bonden som var så opptatt med jorda. Sigurd på sin side syntes nok Olav var vel uvøren i kjeften og for bråkjekke i mangt og meget. Det tok han nå allikevel med sindig ro. Moren Åsta hadde nok Olav et bedre forhold til. Sammen la de planer for fremtiden. Viking ville han bli.

Olav viking

Da Olav var 12 år gammel, gikk han ombord i hærskip for første gang. Hærmennene ga Olav kongsnavn. Lenge var det nok en erfaren viking med navn Rane som ledet ferden. 1)

Vikingtiden varer fra ca 790 - ca 1050. Hva var årsakene til vikingtoktene? De fleste heller idag til den teori at de skyldtes mangel på dyrkbar jord. Det var særlig fra Vestlandet de drog ut på sine vågale ferder. Geografien tilsier at her måtte mangel på jord være størst. Det begynte med at dristige nordmenn dro på handelsferder til fremmede land. Senere gikk denne virksomheten over til piratferder. Det var gjerne storbønder og høvdinge - mest fra Vestlandet - som ledet disse toktene. Hjemme i Norge ville de gjerne leve på storkarsvis - med overdådige gjestebud og blotgilder, hvor tallrike gjester kunne ta rikelig til seg av mat og drikke. Men ressursene ble for knappe i de overbefolkede sjøbygdene. Eget forråd strakk ikke til. Så spedde man på husholdningen ved å plyndre i fremmed land. De kunne ligge i viking om sommeren og leve raust på sine gårder høst, vinter og vår. En høvdingsønn som ikke var odelsbåren, så vikingyrket som et brukbart alternativ til gårdsdrift. Herjinger i fremmede land skaffet ham gratis løsøre. Mange vikinger ble styggrike på røvet gods. Dessuten kunne han gjennom dristige kamper mot andre vikinger eller landets stående hær vinne stor heder hjemme i Norge. Det siste telte like mye som gods og gull. For andre, som la ut på det åpne hav, var landnåm den egentlige og viktigste hensikt for utferden. 2)

I siste halvpart av 800-årene organiserte vikinger fra de nordiske land det historien kaller «den store hæren». Den herjet i Frankrike, Irland og England. Når enorme mengder av norske, danske og svenske vikinger gjorde strandhogg, lot

de det ikke bli med det. De erobret nytt land og grunnla byer. Nordiske kjøpmenn og jordhungrige bønder fulgte i deres kjølvann. Slik la norske vikinger Island, Vesterhavsoyene, deler av England og Irland under seg.

Når islandske ættesagaer og Snorre i sin Heimskringla beretter om strandhogg i fremmede land, sier de fint lite om all den hedenske råskap som fant sted når de fór med ild og sverd over fredelige bygder. Det er heltens mot og kraft i kamp mot andre vikinger som skildres i svulstige ordelag. Vil man vite litt om vikingenes råskap, skal man pløye gjennom utenlandske litterære kilder. Noe det kristne Europa særlig tok anstøt av, var overfallet på kirker og klostre. Da klostrene Lindisfarne, Jarrow og Wearmouth på Englands østkyst ble plyndret av norske vikinger, lød et ramaskrik over hele Europa. Den engelske lærde Alkuin skrev da et brev til den engelske konge Ethelred om overfallet. «Nå har vi og våre forfedre bodd i dette hellige land i nærmere tre hundre år, og aldri før har slik redsel vist seg i Britannia som den som nå er kommet over oss fra hedenske folk, og aldri hadde noen tenkt at et slikt overfall kunne komme over havet. Tenk St. Cuthberts kirke tilsølt med Guds presters blod, plyndret for sine prydelser. Et sted mer hellig enn noe annet i Britannia er blitt bytte for hedninger». På 1000-tallet - det var da Olav Haraldsson levde - gir en forfatter følgende rystende beretning om nordiske vikingers blodige overfall i England: «I samme året kom hedninger fra nordlige land med hærmakt over havet som stikkende vepser, og spredte seg til alle kanter som ville ulver, røvet og slo ned, ikke bare trekkdyr, sauer og okser, men endog prester og diakoner og flokker av munk og nonner. Og de kom til kirken i Lindisfarne og la alt øde med sine grusomme plyndringer, trampet på de hellige stedene med sine urene føtter, grov opp altere, og røvet alle skatter i den hellige kirke. Noen av brødrene drepte de, andre tok de med seg i lenker, og mange jaget de bort med spott og hån, og noen druknet de i sjøen.» En irsk krønikeskriver feller en knusende dom over fremferden til norske vikinger: «Før havets sand eller markens strå eller himmelens stjerner er tellet, vil det ikke være lett å få skildret... hva irene har måtte

Norske historikere har i senere tid prøvd å lappe litt på vikingenes dårlige rykte: Lignende krigføring finner vi også hos andre europeere på den tid, sier de. For egen regning vil jeg tilføye at en ikke kan la være å beundre vikingenes enorme fysiske og psykiske styrke, deres ukuelige pågangsmot, deres vilje til seier, deres tekniske begavelse, deres evne til å organisere overalt hvor de slo seg ned. Men medaljen hadde en bakside, Det fløt strømmer av blod der de fór frem. Blodrusen grep dem når de hoppet i land fra skipene med de djevlelige dragehodene i stavnen. Vi har et mangfold av beretninger som forteller om deres blodige fremferd og suverene menneskeforakt - straks det dreide seg om personer utenfor deres egen ætt.

Vi har nå dvelt lenge ved vikingtiden for lettere å forstå de omgivelser som den hedenske Olav Haraldsson vokste opp i som ungdom. Jeg har tidligere kommet inn på de negative egenskaper Olav tok i arv fra Hårfagreætten, som villskap, grusomhet, griskhet, erotisk tøylesløshet. Vi vet fra moderne psykologi at dårlige arveegenskaper kan holdes i sjakk ved en god oppdragelse, ved oppvekstmiljøet. Det var nettopp dette som ikke skjedde med Olav. Alle hans onde tilbøyeligheter fikk utfolde seg fritt i de årene han lå som viking. Sting av dårlig samvittighet over blodig fremferd har han aldri følt i denne ungdomstiden fra 12-19 år. Når han røvet gods fra småkårsfolk, når han drepte dem som satte seg til motverge, når han tok folk til fange og solgte dem som trelle, når han krenket kvinner og brente bygder, har det ikke falt ham inn at han handlet galt. Her hadde han hele bygde-Norge på sin side, ihvertfall overklassen. Han ble oppmuntret av sin egen mor til slik fremferd. Mannskapet ombord på skipene roste «tøffingen». Det

skulle så være! Moralbegrepene var annerledes dengang enn nå. Jeg nevner alt dette for at vi – senere i denne beretningen om Olav Haraldsson – lettere kan forstå hvor enormt vanskelig det skulle bli for den nyomvendte ungdommen å rette seg etter den kristne moralloven. Ja, det er når vi grundig gjennomtenker hva han har opplevd og trodd på som ung, hedensk viking, at vi lettere fatter de tilbakefall i hedensk adferd som måtte komme etter at han tok ved kristentroen. Hans vikingsinn kunne ikke i løpet av noen år bøyes helt under Hvitekrists vilje.

Men nå foregriper vi begivenhetens gang. Tenåringen Olav dro i viking i Austerveg. Han herjet først noen år i Østersjølandene. I Danmark traff han en jomsviking som het Torkjell Høye. De to slo seg i lag og herjet vestpå. I tre år gjorde de Sørøst-England utrygg. Vikinghæren gjorde et forgjeves forsøk på å innta London. Senere herjet de langs Themsen til Oxford og beseiret det engelske landvernet i Norfolk. I 1011 tok vikingerne Canterbury. Her ble erkebiskop Elphege tatt som gissel for at kong Ethelred skulle utbetale danegjelden til dem. Da utbetalingen trakk i langdrag, slo noen vikinger erkebispens ihjel i fylla. Senere fikk de allikevel overrakt 48000 pund i gull.

Søkkrik på hærfangst satte Olav kursen sørover. Han gikk i hærtjeneste hos hertugen av Normandie. Senere dro han på røverferd sørover langs spanskekysten og tenkte seg inn i Middelhavet. Da fikk han en merkelig drøm: «Det kom en mann til ham, en slik som en legger merke til, kraftig, men skremmelig også. Mannen talte til ham og bad ham gi opp det han hadde fore, og dra videre ut i landene. 'Dra tilbake til odelen din, for du skal bli konge i Norge til evige tider'. Denne drømmen tydet han slik at han skulle bli konge over landet, og hans ætt etter ham i lange tider.» Kanskje var det tanker som lenge hadde spøkt i Olavs underbevissthet som fikk sitt nedslag i denne drømmen. Eller var det Olav Trygvasson som talte til ham?

Hans forfader Harald Hårfagre hadde samlet store deler av Norge til ett rike. Nå lå landet splittet i småriker hvor jarler, høvdinger og utenlandske makter rådet. Som ætling av Harald Hårfagre, så han det nå som sitt kall å vende tilbake til Norge og ta sin odel i eie. Han betraktet altså Norge som sin odel, sitt ætteland, sin kongsarv. Det er ikke så lett for oss idag å følge denne tankegangen. For Olav og hans samtid var dette en opplagt sak. Det som teller for oss, er å vite at samlingen av Norge under hans kongedømme fra nå av ble en samvittighetssak for den unge viking.

Som gjest hos hertug Richard II i Normandie

Han setter kursen nordover og kommer til Rouen. Her overvintrer han som gjest hos hertug Richard II av Normandie (1013-14). ³⁾ Rouen var hovedstaden i Normandie, som ligger i det nordvestlige Frankrike. Dette landskapet hadde norske og danske vikinger (normannerne) erobret i 881. Først lå de i strid med frankerkongen. Senere fikk de beholde Normandie på den betingelse at de forsvarte landet mot fiendtlige makter. Vikingene lot seg kristne - ikke bare i navnet, men også i gavnet. Dette gjaldt også for hertug Richard. Han var en dyktig statsmann og en ivrig kristen. I de mørke vinterkvelder ble det tid til lange samtaler mellom den unge Olav og hertugen. Han har nok brukt tiden godt ellers også. Litt nyfiken har han vel besøkt den praktfulle domkirken i Rouen. I begynnelsen forstod han vel lite av messens liturgi. Men den gregorianske koral, som strømmet gjennom kirkerommet med sine myke, melodiske toner, må ha hatt en dempende virkning på hans hårde vikingsinn. Kanskje fikk han høve til å samtale med den reformvennlige erkebiskop Robert av Rouen. Kanskje besøkte

han de mange klostrene og klosterskolene i Rouen og byens omegn. Kanskje diskuterte han den kristne tro med munkene han møtte der. Noen brå omvendelse - som er så på mote i våre dager - har han sikkert ikke opplevd. En åndelig utvikling - som kanskje tok til da han herjet i det kristne England - fikk nå nye impulser. Vi skal i denne sammenheng være klar over at Olav i hele sin ungdom hadde levd utenlands. Det betyr at han i alle disse år aldri fikk sjanser til å praktisere sin hedenske tro. Norrøn hedendom var jo så avhengig av faste steder i hjemlandet. Dyrkingen av åsatroens guder var knyttet til hovet. Fedrekulten fant sted ved ættegården. På vikingferder kom gudene på avstand - bortsett da fra den mangslungne og vidtfarende Odin. Vi vet at Harald Hårfagre hadde et godt forhold til ham. Har også Olav dyrket denne enøyde krigsguden der ute i det fremmede? Eller har han satt sin lit til seid (svart magi). Vår katolske forfatter Sigrid Undset (1882-1949) mener det sistnevnte.

I Rouen har Olav fått tid til å sammenligne åsatroens guder med Hvitekrist og hans hærske av engler. Et helt avgjørende spørsmål for den råbarkede viking må ha vært hvem av dem som vel var mektigst - åsatroens guder eller Hvitekrist. Det visste han fra sin hedenske barnetro at gudene i Valhall var blitt til i tiden, og at de alle skulle gå under i Ragnarokk. Evige var de altså ikke. Og selv om de kunne hjelpe bonden til gode avlinger og krigeren til seier på slagmarken, var de heller ikke allmektige. For ikke bare mennesker, men også guder og gudinner var underkastet en annen, overordnet makt - lagnaden (skjebnen). Den kunne ingen unnfly. Både guder og mennesker var brikker i lagnadens lunefulle spill. Gudenes gunst kunne det norrøne menneske vinne ved blot og offer. Lagnaden kunne ingen blidgjøre. Den var en upersonlig vond makt som aldri spurte etter manns anseelse. Lagnaden kunne gi seier og godt år til et voldsmenneske. Lagnaden kunne føre det vennesele lykkesmenneske inn i konflikter som endte med døden.

Her i Rouen nå Olav ha grublet mye over gudenes maktesløshet og Hvitekrist's allmakt. Ja, for det kunne hans kristne venner fortelle ham, at Hvitekrist var uskapt. Han var til fra evighet. Heller ikke skulle han gå under i et Ragnarokk. Alltid skulle himmelkongen leve i sin himmelske herlighet. Det fikk han også høre at Hvitekrist hadde skapt en hird av engler og at alle mennesker var blitt til ved hans ord.

I denne sammenheng har nok Olav også grublet over døden og livet etter døden. Det ville være naivt å tro at vikinger skulle ha en annen menneskenatur enn alle oss andre. Til alle tider har mennesket lengtet etter den fullkomne sannhet, godhet og skjønnhet. Denne lengselen er nedlagt i vår natur som et instinkt - som en uimotståelig drift. Også hedningen Olav har vært grepet av denne lengsel etter det uendelige og absolutte. Han hadde lært som barn at krigere som faller på valplassen, kommer til Odins hall. Men livet i Valhall er temmelig ensformig. Der lever de som i en treningsleir. Daglig møtes de på Odins tun for å øve seg i kamp. De som faller, blir spill levende igjen. Om kvelden sitter de bolde krigere vennskapelig benket i Odins hall og eter flesk fra galten Særimne, drikker mjød fra geita Heidrun. Neste dag tar våpenleken til på ny. De forbereder seg på den store kampen mellom onde jotner og gode æser i verdensoppgjøret (Ragnarokk). Slike bastante forestillinger om livet etter døden kunne umulig tilfredsstillende menneskets medfødte higen etter et sant paradys - en uendelig lykke. Dessuten ville Valhall skille Olav fra den kvinnen han var glad i. For Odins borg var stengt for kvinner. De gikk etter døden over i Helheims nitriste skyggeliv. 4)

De kristne i Rouen kunne fortelle Olav om et himmelsk paradys, som stod i grell motsetning til de hedenske forestillinger. De fortalte om en universell himmel, som alle mennesker hadde adgang til - også kvinner, treller og småkårsfolk.

Betingelsen var at de gjorde det riktige valg mens de enda levde på jorden. Og livet hos Allfaderen i himmelborgen var noe mer enn Helheims mørke rom, noe mer enn einherjenes krigerliv i Odins borg. I himmelen var det skinnende landskap, fagre sletter og voller med blomster og herlig duft. I himmelen skulle de salig sammen med englehæren skue Gud som han virkelig er og fylles med kjærlighet til ham og alt som er verd å elskes. Slike forestillinger frigjorde i Olavs sinn de krefter som streber etter uendelig sannhet, kjærlighet, skjønnhet. Det fikk Olav høre, ja, oppleve at kristendommen ikke svevde som en teori i løse luften. Han fikk seg fortalt at Hvitekrist levde sitt usynlige liv videre i et svært så synlig samfunn, som ble kalt den katolske kirke. Det forstod han også at de som tilhørte denne kirken, ivret for å bringe kristentroen videre til hedenske land. Han fikk høre at den største høvding i Kristi hær var paven i Roma. Hans ombudsmenn rundt omkring i landene var biskopene og prestene. Gjennom sakramenter og forkynnelse skulle de verve nye krigere til Kristi hær. Den ville Olav nå også tilhøre. Han tok ved kristentroen og lot seg døpe i Rouen. 5)

Olav Haraldsson og Karl den Store

I de lange vinternetter i Normandie har Olav sittet benket til bords med hertug Richard og andre normanniske høvdinge. God mat og drikke har løsnet på tungebåndet. Det er blitt fortalt om store hendinger fra fortiden. Veldige krigere og sagnomsuste begivenheter er blitt trukket frem fra historiens halvmørke. Særlig én person ble det talt mye om. Det var Karl den Store (Karla-Magnus) - alle kristne kongers og fyrsters store ideal. Alt det store og merkelige som ble berettet om denne frankerkongen, må ha falt i Olav Haraldssons smak. Han likte denne karen godt og tok ham til forbilde i sin senere kongsgjerning. Da Olavs sønn flere år senere ble nøddøpt i Norge mens kongen sov, og Sigvat Skald ga ham navnet Magnus etter Karla-Magnus, ble kongen særs blid. Det langskipet han brukte under sjøslag da han kom tilbake til Norge, kalte han Karlshovde. 6)

Skal vi forstå Olav Haraldsson som kristen statsmann, må vi vite litt om hans forbilde, keiser Karl den Store: 7) De omfattende folkevandringene, som fant sted i Europa fra ca.350 - ca.600, skapte et forferdelig politisk, og ikke minst religiøst, kaos. De germanske folkestammene veltet plyndrende inn over grensene til det vidstrakte romerske imperium og etterlot seg ruiner. Europa ble et lappeteppes av små stater, som stadig lå i krig med hverandre. Noen av disse stammene var hedenske, andre gikk over til arianismen, som fornektet at Kristus var Gud. Både hedningene og arianerne forfulgte katolikkene.

Det var også andre farer som truet det kristne Europa: De mongolske rytterskarene, som invaderte Europa fra øst, de muslimske sarasenerne som trengte på fra syd. Det var et spørsmål om å være eller ikke være for det kristne Europa. Lengselen etter fred gikk som et sukk gjennom hele kirken. Paven i Rom så seg om etter en lederskikkelse som kunne forsvare kristenheten både mot ytre og indre fiender. Blikket gikk vestover mot frankernes rike. Her hersket kong Klodwig. Han var den første germanske fyrste som ble katolikk (496). Frankerne fulgte kongens eksempel. En av hans etterfølgere, Pipin, ble salvet til konge av den hellige biskop Bonifatius. En slik salving er et nådemiddel (sakramentale), en kirkelig vigsel, som gir kongen både rett og plikt til å forsvare kirken mot ytre og indre fiender. Det er på denne tid det ble vanlig å bruke benevnelsen «en konge av Guds nåde» eller «rex iustus» (den rettferdige konge). Frankerkongen Karl den store ble ikke bare salvet, men kronet til keiser av pave Leo III. Det skjedde julenatten år 800. Det var pavens og hele kristenhetens inderlige lengsel etter fred som fikk ham til å krone Karl til keiser. Frankerkongen skulle forsvare

katolikkene mot alle overgrep. Han skulle sørge for ro og orden i sitt vidstrakte rike, som nå omfattet størstedelen av Europa. Keiser Karl tok fatt på sin oppgave som kirkens forsvarer med brennende iver. Han så det derfor som sin plikt å sveise de mange små folkestammer sammen til ett rike og holde det samlet under sin egen sentrale ledelse. Bare slik kunne lov, orden og fred gjenopprettes i Europa, og - noe som er vel så viktig - bare ved en slik enhet, med en kristen keiser som det samlende punkt, kunne kristendommen få muligheter til å slå røtter og vokse. Med andre ord: For Karl den store ble det å samle Europa med sverdet for så å plante korset, en og samme sak. Vår generasjon kan med etterpåklokskap kritisere en slik religionspolitikk. Datidens kristne - både geistlige og verdslige autoriteter - så ingen annen løsning for å få ende på pol

Karl bygget et nettverk av kirker, klostre og skoler i alle områder av sitt rike og støttet kirkens kulturskapende virksomhet som et middel mot hedensk barbari. Vi kan idag med våre forutsetninger kritisere både hans tvangsmisjonering og hans innblanding i rent kirkelige saker. Paven tok ham da også flere ganger i kraftig skole. Men med den tanke på fred og stabilitet han skapte i Europa, og alt han gjorde for å fremme kirkens sak, ble han nok på den tid sett på som en fyrste av Guds nåde.

Slik har nok Olav Haraldsson forstått ham da han som nydøpt katolikk satte kursen hjemover til Norge. Nå hører det med til historien at alt det Karl den store hadde bygget opp av politisk fred og kristen enhet ble lagt i grus da hans etterkommere delte riket mellom seg. Åttehundretallet er vel det mørkeste kapittel i kirkens historie. Så fulgte en strålende fornyelse i det tiende og ellefte århundre. Den gikk ut fra klosteret Cluny i Frankerriket og spredte seg som ild i tørt gress over hele det kristne Europa. Karl den stores fyrsteideal kom atter i høysetet. Olavs vert i Normandie, Richard II, og geistligheten i hans fyrstedømme, brant for reformtankene. Det gjorde også de geistlige som Olav tok med seg fra England til Norge. Jeg har dvelt så lenge ved Karl den store - det som gikk forut for hans tid, og det som fulgte etter - for at vi lettere skal forstå Olav Haraldsson gjenreisningsarbeid i Norge. Karl den stores forbilde har vært bestemmende for hele hans senere kongsgjærning.

Olav Haraldsson vender tilbake til et splittet Norge

Vi følger Olav på hans vei hjemover. Han tok veien om England. Her la han igjen langskipene og fikk med seg to knarrer (kjøpmannsskip). De ble bemannet med 220 mann, utvalgte folk i brynje og gode våpen. Han seilte til havs og nordover om høsten 1015. Han nådde land ved øya Selja utenfor Stad. Det var her den hellige Sunniva ifølge legenden hadde gått i land noen årtier tidligere. Kan det ligge en guddommelig plan i dette?

Hva slags Norge var det Olav vendte hjem til? Vårt vidstrakte land lengst mot nord hadde felles trekk med det splittede Europa som Karl den store hadde stått overfor i begynnelsen av sin kongsgjærning hundre år tidligere, og som han hadde maktet å samle til ett kristent rike. Også Norge var splittet politisk og religiøst da Olav etter års fravær satte foten på norsk jord. Etter at Olav Trygvasson falt ved Svolder, ble landet delt mellom seierherrene: danskekongen, svenskekongen og ladejarlene. Danskene og svenskene satte seg fast i Båhuslen og landet rundt Oslofjorden. Ladejarlene ble herrer i Trøndelag og Nordvestlandet. Andre steder

fikk de lokale herskerne skjøtte seg som de ville: Erling Skjalgsson var herre på Sørvestlandet og Agder. De østlandske småkongene beholdt sin makt på Opplandene. Hålogaland ble styrt av de mektige høvdingene på Tjøtta og Bjarkøy.

Men splittelsen i det Norge Olav mente seg odelsbåren til, gikk langt dypere: Norge var fortsatt på lang vei et ættesamfunn. Av plasshensyn må jeg redegjøre for dette fenomenet kun i store trekk. I forhistorisk tid var den viktigste sosiale enhet i Norge ætten eller storfamilien. Den ble styrt av ættens eldste mannlige medlem. Når storfamilien vokste så ættegården ikke kunne gi plass til alle, flyttet de yngre ut og bygget egne gårder. Men som regel flyttet de ikke lengre unna enn at de kunne holde vedlike de bånd som bandt dem til ætten og ættegården. I en slik storfamilie druknet enkeltmenneskets individualitet i fellesskapet. Alt man gjorde hadde kun det ene formål å tjene ættens beste. Det som bandt ætten sammen, var blodets bånd, men også fedrekulten. Båndene til forfedrene, som var i haug på ættegården, ble opprettholdt ved offer, magiske riter og slektsfester hvor de avdøde var usynlig tilstede. Her på ættegården ble også rettstvister tatt opp og løst. Ætten var også det eneste effektive vern som beskyttet dens medlemmer mot overgrep og krenkelser utenfra. Den som var ætteløs, hadde ingen rettsbeskyttelse og kunne ikke vente seg noen hjelp i barkebrødstider. Døden var deres sikre lodd. To ætter kunne forenes i vennskap ved giftemål. Kvinnen ble da en brikke i ættens felles interesse i styrkevekst.

Ut over det var det intet samhold mellom ættene. Hver storfamilie var seg selv nok. Ætt stod mot ætt. Blodhevn ble tatt i bruk når et medlem av ætten ble drept av en voldsman fra en annen ætt. Det var ikke den moralske side ved drapet som anfektet dem, men det at hele ætten ble svekket ved tapet av den ene. Blodhevn behøvde derfor ikke i første instans å gå ut over selve drapsmannen. Et hvilket som helst medlem av voldsmannens ætt kunne hugges ned. Så var også drapsmannens ætt svekket og styrkeforholdet gjenopprettet. Blodhevn var en ætteplikt. Forsømte man den, mistet man all heder og var hver manns niding. Det sier seg selv at denne selvtekten måtte føre til mange blodige feider mellom ættene. Et drap utløste med ubønnhørlig lovmessighet en serie med nye drap. Hevnen gikk i arv fra far til sønn. Med umenneskelig logikk skjer blodtappingen over generasjoner. Det ligger i sakens natur at et enhetlig, samlende rikskongedømme har små sjanser til å overleve i et splittet ættesamfunn hvor storfamilie står mot storfamilie. Heller ikke kristendommen med sitt fredsbudskap finner grobunn i et utpreget ættesamfunn. Blodhevn og ættefeider harmonerer nå en gang dårlig med kirkens budskap om fred på jord for alle mennesker av god vilje. Kristendommens vekt på enkeltmenneskets helt personlige ansvar ovenfor Gud i alle etiske spørsmål lar seg vanskelig forene med en ættemoral hvor ættens ve og vel er den eneste norm på godt og ondt. Og kirkens forkynnelse om en nestekjærlighet, som også skal vises blant de fattigste blant de fattige, rimer dårlig med ættesamfunnets suverene forakt for alt og alle som befinner seg utenfor egen ætt.

Nå hører det med til historien at ættesamfunnet var under avvikling da Olav Haraldsson vendte tilbake til Norge. Det var vokst frem bygder og småriker, som stod under en høvding eller småkonge. Rettstvister ble avgjort på herredsting og lagting. Men fremveksten av slike institusjoner ble sterkt hemmet av en ætteordning som fortsatt var dypt rotfestet i folket. Også jarlene og høvdingene som Erling Skjalgsson, Kalv Arneson, Hårek på Tjøtta og Tore Hund tenkte først og fremst på ættens fremgang. Realpolitisk var de nok klar over at Norge trengte en overkonge, som kunne organisere forsvaret av landet mot fremmede vikinger og sørge for ro og orden innenlands. Men hvis rikskongedømmet førte til at høvdingenes ættmakt ble minsket, da ønsket de heller en utenlandsk konge som

satt langt borte og lot de lokale høvdinge styre innenfor sitt maktområde. Og - skulle det verste av alt hende, at rikskongen lot drepe en mann av stor ætt som forbrøt seg mot landets lover, da lå blodhevnen snublende nær. Vi skal senere se at blodhevnen var en av de kreftene som felte Olav på Stiklestad. Det er historikere som mener at overgangen fra ættesamfunn til statssamfunn varte helt til 1200-tallet. Allerede nå aner vi de vanskeligheter Olav skulle møte i sin kongsgjerning.

Olav Haraldsson blir tatt til konge i Norge

Ikke før hadde Olav satt sin fot på norsk jord, før han fikk høre at Erik jarls sønn, den unge Håkon, var på reise med bare ett skip. Ved en krigslist fikk Olav vellet båten hans og tatt jarlesønnen til fange. Han ga ham grid på den betingelse at han forlot landet og drog til sin far, Erik jarl i England. Så seilte Olav sør- og østover langs kysten til Viken. Derfra til fots til hjemlige trakter på Opplandene hvor han kunne vente mest støtte. Den hjemvendte sjøkongen ble staselig mottatt av moren Åsta og stefaren Sigurd Syr. Begge lovet å støtte ham som best de kunne. Så la Olav sin sak frem for storbønder og småkonger på Opplandene. Det ble talt meget om dette høvdingene seg imellom. Det endte med at de tok ham til overkonge. Noen nasjonal begeistring lå nok ikke bak denne avgjørelsen. Det har vel heller demret for dem at rikskongedømmet i lengden ikke var til å unngå. Så de fikk bare håpe på at den nye overkongen ikke blandet seg for mye opp i deres lokale forhold. De var alle hedninger. Kristningsverket lot Olav foreløpig bero. Olav fikk seg skip og mannskap og la kursen vestover langs kysten. Ved Nesjar i Langesundsfjorden vant han et stort sjøslag mot Svein jarl, som etter nederlaget dro til Sverige og døde kort tid etter. Etter slaget ble han tatt til konge over hele Viken og Agder. Han seilte så rakt til Trøndelag. Denne landsdelen var nå høvdingløs etter at jarlene hadde forlatt landet. Han ble hyldet på Øreting og slo seg ned på Nidarneset. Her reiste han hus og bygget Klemenskirken. Snart etter ble han tatt til konge også i Inntrøndelag. Så seilte han sørover igjen. På ting etter ting ble han tatt til konge. På Sola levde den siste stormann som ennå ikke hadde gitt seg inn under ham. Det var den mektige "rygekongen" Erling Skjalgsson. Han var en av de stormenn som hadde kjempet mot han ved Nesjar. Det ble inngått forlik mellom Erling og Olav på Kvitsøy i Ryfylkeleia. Men kong Olav gikk ikke med på de krav Erling stilte for seg og ætten sin. Så noe virkelig vennskap ble det nok aldri mellom de to.

Etter å ha blitt tatt til konge over hele Midt- og Sør-Norge, ordnet han sitt forhold til Sverige. Sveakongen hadde lite til overs for Olav, men etter lange forhandlinger og mye kjefting endte det med at Olav fikk tilbake Ranriket (Båhuslen). Forliket skulle besegles med et giftemål. Olav skulle få sveakongens datter, Ragnhild. Men da bryllupet skulle stå på norsk side av svenskegrensen, kom det ingen brud. Faren hadde giftet henne bort til fyrst Jaroslav, som var overherre i Novgorod. Olav tok dette tungt. Skal vi tro sagaen, var det oppstått en avstandsforelskelse mellom kongsdatteren og den hjemvendte sjøkongen. Det ble gjort bot på sveakongens svik ved at hans andre datter med en trellkvinne - Astrid het hun - rømte hjemmefra og bød seg frem for kong Olav som erstatning for søsteren. Olav tok imot tilbudet og giftet seg med henne.

Da kongen hadde ordnet så noenlunde etter eget ønske sørpå, la han veien nordover til Hålogaland hvor han ble tatt til konge på de lokale tingene også over denne landsdelen. Nå var han - ihvertfall i navnet - konge over hele Norge.

Olav og kristningsverket

På denne tid er det han setter all kraft inn på å kristne Norge. Nå ville det være galt å tro at det var et gjennomført hedensk folkeferd Olav stod overfor. Store deler av befolkningen var allerede kristnet - ihvertfall i navnet om ikke i gavnet. Kristendommen hadde allerede fått fast fot i kystdistriktene fra Viken i sør til de ytre trøndelagsfylkene i nord. Storhøvdingene - som senere skulle felle kong Olav på Stiklestad - var alle kristne på et vis. Det var i innlandsbygdene på Østlandet og i Trøndelag hedendommen ennå satt dypt rotfestet. Det er blitt skrevet så mye negativt om at Olav tvangskristnet Norge. Det er kun delvis sant. Som tidligere nevnt, var allerede store deler av befolkningen kristnet. Når han misjonerte i innlandsbygdene, var vanligvis noen maktdemonstrasjoner nok til å få folk til å la seg døpe. Vi husker fortellingen fra Hundorp. Her lot kongen bygdas Torsbilde knuse. Ut krøp det mus og ormer. Intet annet skjedde! Ingen Torshammer fór hvinende gjennom luften og drepte gudsbepotteren. Mer skulle det ikke til for å demonstrere de hedenske guders avmakt og Hvitekristes allmakt. Folk tok ved dåpen, sluttet å blote. Gudene forsvinner eller fortrenses til demonenes verden.

Men ikke alltid gikk innføringen av kristendommen så lett. Snorre forteller gjentatte ganger at de som ikke var villig til å la seg døpe, ble truet med tap av liv, lemmer og eiendom. Mange tviler på Olavs hellighet på grunn av hans sverdmisjon. Den tar de til inntekt for det syn at Olav var det stikk motsatte av hellig - et grusomt menneske.

Den vanskeligste oppgave som melder seg for en historiker eller en romanforfatter som vil skildre personer fra svunne tider, er den psykologiske innlevelse i deres tanke- og forestillingsverden. Forfatteren av dette hefte er gammel nok til å huske hushjelpens kår før krigen: slit fra morgen til kveld for 25 kr. i måneden. Tåle frekkheter fra uforskammede unger med et smil. En halv fridag i uken. Ingen overtidsbetaling for nattarbeid langt ut i de små timer når herskapet holdt selskap. Et knøttlite krypinn når de dødstrette gikk til sengs. Slik trellet jenter fra landet i byfamilier for ikke lenger enn 53 år siden. Skulle lignende sosial urettferdighet bli avslørt idag, ville det lyde et protestskrik fra hele landet. Men den gang - før krigen - var det ikke én stemme som hevet seg i protest. Slik behandlet husmødre sine hushjelpere dengang - og med god samvittighet. Det skulle være slik. De behandlet i subjektiv god tro. De gikk i kirken, bad sin aftenbønn og hadde fred med seg selv, Gud og hvermann. Dette har vi et halvt århundre senere med vår sosiale samvittighet vanskelig for å fatte. Hvor nærmest håpløst umulig blir det så ikke å teste motiver til og avsi moralsk dom over en person som levde for over 900 år siden. Bastant kritikk på bakgrunn av vår tids toleranse og trosfrihet holder ikke mål. Et besøk i dagens muslimske Saudi Arabia ville knytte en forbindelseslinje til Olav Haraldssons tid. Opp gjennom historien har fyrsten sett det som sin soleklare rett å bestemme over sine undersåtters religionsutøvelse. Slik også i Norden. I det hedenske ættesamfunn var det den eldste mann på ættegården som stod for blot og fedrekult. De nordiske konger nedstammet i folks bevissthet fra gudene. Som gudeættlinger stod de nærmere «maktene» enn menigmann. De var offerprester som sikret samfunnets forbindelse med fruktbarhetsguder, som ga god avling og fred. Som konger skulle de formidle lykken til folket. Slike forestillinger har nok den unge Olav tatt med seg inn i kristendommen. I misjonstiden var det mye religionsblan

Olav var trådt inn i Hvitekristes hird. Ved dåp og ferming hadde han avlagt troskapsed til Himmelkongen. Han stod nå på hans side i kampen mot Satan og hans falne engler. Guds vilje måtte alle bøye seg for. Gikk det ikke med

overtalelser, måtte det skje med odd og egg. Himmelkongen tålte ikke oppsetsighet. Olav utførte bare hans ordre. Den som nektet å gi seg inn under Guds vilje, fikk bøte for det med tap av liv, lemmer, gård og grunn. Tvangsmisjoneringen må for Olav ha vært en samvittighetssak. Han handlet i subjektiv god tro. Hans store forbilde, Karl den store, hadde gjort det samme da han tvang sakserne til å la seg døpe.

Vi kan undre oss over at hirdbispene, som Olav tok med seg fra England, ikke talte ham til rette og fikk ham bort fra sverdmisjonen. De angelsaksiske geistlige var jo på linje med den katolske kirkes lære om at ingen hedning må tvinges til å bli kristen. Ordet skal forkynnes og omvendelse må skje frivillig. Våre tanker går til kong Håkon den gode og hans humane misjonsmetode. Han var fostret ved det engelske hoff. Vel, lett kan det ikke ha vært for de engelske hirdbisper å bringe den nyomvendte vikingkonge inn på mildere veier. Olav må - skal vi sette lit til forfatterinnen Sigrid Undset - ha ment at det skjulte seg demoniske krefter bak den hedenske gudedyrkelsen, og hvem farer lempelig frem mot helvetes makter? Dette var et hardtslående argument, som de engelske prelater neppe hadde mye å stille opp mot. De kan ha følt seg på usikker grunn. De visste jo om gamle angelsaksiske lovbud om at trollmenn og hekser skulle fordrives fra landet eller drepes hvis de ikke gjorde bot. I Odd Munks saga om Olav Trygvasson hører vi at biskop Jon-Sigurd flere ganger refset kongen for hans brutale misjonsmetode, men stanse ham kunne han ikke. 10).

Til dem som mangler all religionshistorisk forståelse for Olavs sverdmisjon, kan det være fristende å peke på manglende trosfrihet i eget land like opp til vår tid. I tiden 1537-1843 var enhver katolsk virksomhet i Norge forbudt ved lov. Og så sent som 1955 fikk en norsk student - som trådte inn i jesuitterordenen - forbud mot å oppholde seg i Norge. Den katolske kirke selv har - langt opp i vår tid - hatt adskillige svin på skogen hva religiøs toleranse angår.

Men tilbake til Olav Haraldssons sverdmisjon. Noe søndags-skolebarn var han ikke. Han må ha trodd at han handlet i tråd med Guds vilje når han tvangskristnet folk. Men sinnelaget - altså de følelsene som fylte ham når han fór voldsomt frem - må ha vært alt annet enn kristent. Når han brente hov, svidde av gårder, drepte eller lemlestet gjenstridige hedninger, ble den tynne - noen år gamle - muren mellom den hedenske sjørøver og den kristne rikskonge brutt. Hedensk fortid og kristen nåtid fløt inn i hverandre i all sin brutale realisme. Hva annet kan vi vente? Det er geistlige som mener det tar fra 5-10 år før en protestant som konverterer til katolisismen idag, har lært seg å «tenke katolsk». Og her er forskjellen tross alt ikke så overhengende stor. Hvor mye lenger varer så ikke denne prosessen for en hedensk viking!

Fra å nistirre på Olavs sverdmisjon er tiden nå inne til å se på alt det positive han utrettet for Kristi sak i Norge. Som tidligere nevnt, hadde Olav under sin overvintring i Rouen fått forståelse for at kristendommen ikke hang som en vag teori i løse luften. Han fikk erfare at den ble båret ut i landene av en sammensveiset kirke med en organisasjon langt mer effektiv enn den han hadde vært vitne til i verdslige fyrstedømmer. Han fikk også vite at storhøvdingen satt i Roma, og at hans ombudsmenn røktet sine får i avgrensede bispedømmer, og under dem igjen prestene i sine sogn. Denne kirkeorganisasjonen - med sine faste lover og regler - skulle nå feste føtter i Norge. Inntil nå hadde kristenlivet vært en nokså uforpliktende sak. Det som telte, var at man lot seg døpe og sluttet med blot og fedrekult. Slik forstått betød ikke kristendommen noe alvorlig inngrep i stormennenes ættekultur. Annerledes skulle det bli når kirkens organisasjon fikk strammere former:

Fra England tok Olav med seg fire biskoper. Han som har betydd mest for organiseringen av den katolske kirke i Norge, er bisp Grimkjell. Han var Olavs nærmeste venn og samarbeidspartner i kirkelige saker. En gang på tyvetallet (1023?) fant en epokegjørende samling sted på Moster i Sunnhordland. Skal vi sette lit til de historiske forskninger Fridtjov Birkeli har gjort, dreide det seg ikke om en vanlig tingsamling, men om et kirkemøte etter angelsaksisk mønster - hvor biskopene og kongens menn kom sammen. Dette kirkemøte skulle ikke vedta at nordmenn skulle la seg kristne i sin alminnelighet. Det var allerede godtatt på lagtingene rundt om i landet. Det helt nye i norsk historie var at nå skulle kristenretten settes (Kirkens lover skulle vedtas). 11) Dette var et område hvor kong Olav hadde liten erfaring. Så det var nok bisp Grimkjell som tok initiativet til dette kirkemøte og bar hovedansvaret for kristenrettens forming på norsk jord. Da dette var gjort, ble kristenretten vedtatt på lagtingene fra sør til nord. Nå er det vanskelig å fastsette hvilke kristne lover som går helt tilbake til Moster, og hvilke som senere er blitt tilføyd i århundrers løp. Men det merkelige er at hele lovverket fra den tid - både den kirkelige og den verdslige del - gikk under navnet «St. Olavs lov» helt frem til reformasjonen på 1500-tallet og langt inn i de følgende århundrer. Dette sier lite om sammenhengen mellom tidlige og senere lover, men desto mer om den rolle kong Olav spilte i folks bevissthet som lovens mann og håndhever. 12)

Hva gikk så kristenretten i korte trekk ut på? Det dreide seg om ytre påbud og forbud som kristenfolket skulle holde. Gulatingsloven begynner slik:

Det er det fyrste i lovene våre at me skal bøygja oss mot aust og beda til den heilage Krist om godt år og fred og om at me må halda landet vårt bygt og ha landsdrotten vår lukkeleg. Han vere vår ven og me hans og Gud ven til oss alle.

Så følger lover om at nyfødte barn skal få leve og ikke settes ut i skog eller mark. Treller skal kjøpes fri hvert år. Flerkoneri blir forbudt. En mann skal ha kun én kone. Det blir satt strenge straffer for voldtekt og kvinneran. Kjøttmat blir forbudt på fredager. Det skal fastes hele syv uker før påske. Det blir nedlagt forbud mot å gifte seg med slektninger inntil syvende ledd. Nyfødte barn skal føres til kirken for å døpes. Det blir forbudt å gravlegge de døde i hauger eller røyser som i hedensk tid. Liket skal føres til kirken og begraves i hellig jord. Begravelse i vigslet jord blir nektet udådsmenn, kongesvikere, mordere, tyver og selvmordere. Kirker skal bygges i hvert fylke. Biskopen rår over dem og skal tilsette prester. Menn innenfor fylkesgrensene har ansvar for kirkenes vedlikehold og prestenes underhold.

Som vi ser, dreier kristenretten seg om konkrete lovbud, som setter en ytre ramme rundt folks kristenliv. Senere tiders begreper, som personlig omvendelse og indre trosliv, er foreløpig ukjent. Kristendommen skal «holdes». Det indre trosliv skal prestene fremelske ved forvaltning av sakramentene, forkynnelse og sjelesorg. Alt tyder på at overgangen fra «å holde» ytre regler til å leve et indre kristenliv - bortsett fra enkeltpersoner - tok generasjoner. En slik gradvis innføring av kristendommen var nødvendig. Bisp Grimkjell var en klok religionspsykolog. Skal et hus reises - må han ha tenkt - begynner man ikke med loftsetasjen. Først må fundamentet legges. Kristenretten ble satt på Moster, og så - på lagtingene - tatt inn i de norske landskapslovene på like fot med andre lovbestemmelser.

Olav Haraldsson brant for kristenretten. Med iver for Hvitekrists sak var han stadig på reiser - langs den vidstrakte kyst og på kryss og tvers i innlandet. Overalt hvor han kom, holdt han ting med bøndene. Der lot han lese opp kristenloven. Det første han så ville ha greie på, var om folk virkelig holdt den. Snorre forteller at «i sjøbygdene var folk døpt nesten overalt, men kristenloven var ukjent for de

fleste.» Mange bønder og stormenn fikk nok vanskeligheter med den: Skulle man virkelig være nødt til å gi egne trelle arbeidsfri på søn- og helligdager? Hvordan gikk det med gårdsdriften da! Skulle en husfar gi avkall på retten til å sette ut barn som var veike eller vanskapede! Skulle en bygdehøvding eller storbonde frivillig gå med på å la en utenlandsk biskop rå over fylkeskirkene, ja, endog over deres egne private kirker på ættegårdene! Skulle de la denne fremmedkaren ha det avgjørende ord om hvem som skulle tilsettes som prester i disse kirkene! Skulle en stormann frivillig gi avkall på flerkoneri - sende fra seg kone nr. to og tre! Her var det duket til konflikter. Her stod det kristne rikskongedømmet i strid med ættehøvdingenes sevråderett - i saker de hadde hevd på fra gammelt av.

Hvordan reagerte Olav på åpen motstand? Det er en setning som med små forandringer går igjen i sagaen: «De som ikke ville gi seg inn under kristen lov, truet han med tap av liv og lemmer og all eiendom, og han lot det gå like mye ut over storfolk som småfolk.» Med andre ord: Likhhet for loven! At han herset med småfolk fikk så være. At han brøt inn i ættesamfunnets religiøse selvråderett og tvang storfolk til å bøye seg inn under rettsbestemmelser som kom utenfra, og virket fremmede og ødeleggende på dem, det kunne mang en stormann vanskelig svelge. Jeg tillater meg å foregripe historiens gang ved allerede her å hevde at denne konflikten - blant flere andre - skapte de fiender som felte kong Olav på Stiklestad. Moderne historikers stadige gjentakelse om at slaget på Stiklestad ikke hadde noe med kristendom å gjøre, er en tvilsom påstand. Jo, de fleste av dem som kjempet i bøndenes hær, var døpte menn. Det er så: Men mang en døpt stormann fant kristenretten uspiselig. Derfor - ja, også av den grunn - ville de ta livet av kongen, som tvang kristenloven inn på dem. På den annen side av konflikten stod den kristne rikskonge, som var hellig overbevist om at han gjorde Guds vilje når han med lempe eller tvang flettet folks kristenliv inn i et lovverk, som var felleskristent eie i det katolske Europa forøvrig.

Det går frem av sagaen at kong Olav ikke så på den norske kirke kun som et nasjonalt anliggende. For ham var det om å gjøre at den ble knyttet til den katolske universalkirke, som nå hvelvet sitt tak over størstedelen av Europa. Derfor sendte han sin hirdbiskop Grimkjell til erkebiskopen av Hamburg Bremen. Fra nå av og lang tid fremover hørte den norske kirkeprovinsen inn under ham. Det hadde også vært pavens uttrykkelige ønske. Reisen til Bremen hadde vel også som formål å få erkebispem til å godkjenne den form kristenretten hadde fått på norsk jord.

Bak alt det kong Olav gjorde, skimter vi lovgiveren og lovens håndhever. Det var ikke bare kristenretten som opptok hans interesse, men også - ja like mye - den verdslige del av landskapslovene, slik de var blitt formet på tingene fra gammelt av. Noen lovgivende makt hadde ikke kongen. Men at han hadde en viss innflytelse på lovreglene, går frem av sagaen. Snorre skriver: «Han stevnet til seg alle de kyndigste menn som var, både mektige menn og småfolk. Så lot han dem ofte si frem for seg lovene Håkon Adelsteinsfostre hadde satt i Trondheimen. Han gjorde om lovene etter råd av de kyndigste menn, tok ut og la til det han syntes trengtes.» 13)

Noen dømmende makt hadde heller ikke kongen. Men sagaen beretter at mange la sine saker inn under ham. Snorre skriver at da kongen holdt ting med bøndene i Valdres, spurte han dem «om det var noen der på tinget som hadde saker med hverandre, som de ville han skulle avgjøre for dem.» Av den videre beretning går det frem at mange som var uforlikte med hverandre, la frem klagemålene sine for kongen. «Hele dagen gikk med til det. Om kvelden ble tinget oppløst.» 14)

Det var som lovens håndhever han fikk sin viktigste oppgave, altså å straffe dem

som forbrøt seg mot landsens lov og rett. Også her var det duket til sterke konflikter: I det gamle ættesamfunnet hadde tingene lovgivende og dømmende makt. Den utøvende makt fikk den fornærmede part selv ta seg av. Ble en volds mann dømt fredløs, var det opp til medlemmene av den krenkede ætt å hugge ham ned. Dette var vel den nærmeste løsning i et land hvor politi og fengselsvesen ennå ikke fantes. I en tid hvor ættene var noenlunde jevnbyrdige og samfunnet temmelig ensartet, lot dette seg gjøre - selv om fullbyrdelsen av dommen kunne trekke i langdrag (på Island holdt den fredløse kjempem Grettir seg skjult i tyve år før motstanderne fikk has på ham).

Annerledes var det på kong Olavs tid. Ættesamfunnet var delvis i oppløsning. Ættefaren var nå blitt bygdehøvding eller herse over store landområder - men fortsatt tenkte han lokalt, sjelden rikspolitisk. Disse ættehøvdingene tok seg til rette som best de kunne. På tingene dømte de bønder og småfolk etter landets lover. Men selv tok de seg friheter som truet landsens fred. Mang en stormann vek ikke tilbake for å herje i eget lokalsamfunn eller i mer fjerntliggende områder langs norskekysten. Gulatingsloven har et eget kapittel om vikingferd i eget land. 15) Snorre nevner det med avsky: «Det hadde vært skikk i Norge at sønner av hirdmenn eller rike bønder tok ut på hærskip og skaffet seg rikdommer på den måten at de herjet både utenlands og innenlands.» Her ser vi igjen et utslag og videreføring av snever, innelukket, ættemoral. Målet helliger midlet: ættens rikdommer skal økes. Det herjes, drepes, ranes fra svakere ætter og småfolk langs norskekysten.

Snorre beretter videre: «Men etter at kong Olav tok kongedømmet, fredet han landet slik at han stanset alt ran der i landet, og om det så var sønner til mektige menn som gjorde fredsbrudd eller annen lovløshet, så nøyde han seg ikke med mindre enn at de mistet liv og lemmer så sant han kunne straffe dem. Da nyttet hverken bønnen eller bøter.» Snorre støtter seg til et kvad skrevet av kong Olavs nærmeste venn, Sigvat skald. 16)

Ovkarer som fór med
ufred ville ofte
kjøpe seg fri for det røde
gull; men kongen nektet.
Med sverd, sa han, må luggen
stusses på slike karer.
Så skal riket verges;
for ran må folk refses.

Den dyrebare fyrste
fødde som flusest vargen,
hugg ned tyv og ransmann,
og tyverier ble færre;
alle spreke tyver
den gode konge lot sakne
fot og armer. Freden
i fyrstens land ble bedre.

Det viste hans makt at landets
verge med kvasse våpen
lot hodehåret skjære
av vikinger i hundrer.
Den milde far til Magnus
vant mangan god seier
og Olav Digres ære
ble øket ved de fleste.

Det vi i denne forbindelse særlig skal bite oss merke i - både hos Snorre og Sigvat skald - er den vekt de legger på kongens rettskjensle. For ham er alle like for loven. Hadde han nå bare nøyd seg med å straffe småkjeltringer og bygdepakk, ville ikke en røst hevet seg til protest. Men at han våget å bryte inn i ættehøvdingers hevd på å fare med ufred i og utenfor eget maktområde, det kunne de ikke tåle. Når kongen straffet storfolks lovbrudd like strengt som småfolks kjeltringstreker, syntes de mektige i landet at han gikk for vidt. Snorre skriver mot slutten av sin Olavssaga: «Han lot rike og fattige få samme straff, men det syntes folk var overmodig, og så vokste det opp fiendskap mot ham når folk mistet frendene sine etter kongens rettferdige dom i en sak hvor det var gyldig grunn til klage. Dette var grunnen til den reisning folk i landet gjorde mot Olav: De tålte ikke hans rettferdighet, og han ville heller miste kongedømmet enn dømme urett.» 17).

Under kong Olavs styre i Norge stod ættenes særinteresser i strid med rikskongens kamp for å sikre rettferd og fred for alle. Fra dette styringsprogrammet kunne ikke kongen vike en tomme, og det skulle bli hans bane. Norske historikere er raske til å karakterisere kong Olav som en hevnjerrig fusentast når han gjør innhugg i de mektige ættene. Sagaen fremstiller det annerledes: Når kongen straffet storfolk for lovbrudd, skildres det ikke som en hevneende impulshandling. Sagaen beretter at kongen var styggelig sint når lov og rett ble brutt - Hårfagreættens lidenskapelige blod og vikinglivets besettelse slapp aldri taket på ham - men han bevarte alltid roen. En sindig kongelig dom gikk forut for straffens fullbyrdelse, og den kunne gjerne vente en dag eller to. 18).

Hadde kong Olav egentlig et valg i sitt forhold til stormennene? Han kunne ha blitt sittende temmelig uforstyrret som konge i Norge hvis han hadde latt høvdingene rå seg som de ville. Men hva så med Guds sak? I et land hvor ættefeider, motstand mot kristenretten, herjing i eget land fikk gå upåaktet hen, ville kristendommen hatt små sjanser til å forbli noe mer enn en forgylt hinne over et brutalt samfunn hvor den sterkestes rett var lov.

Keiser Karl den store var hans ideal. Det ville være dristig å hevde at han fattet keiserens person og styringsmønster klart da han forlot Rouen og satte kursen hjemover. Men idealet har fått stadig klarere konturer under hans kongsgjerning. Her har nok mange og lange samtaler med de engelske biskopene betydd mye. I kongsgården som han lot bygge i Nidaros, hadde hirdbiskop Grimkjell plass like ved siden av høysetet. Denne prelaten fulgte ham på alle hans reiser. Grimkjell må ha vært en from og lærd mann. Han kom fra den angelsaksiske kirke hvor geistligheten brant for reformene fra Cluny. Grimkjell må ha lokket idealbildet av en konge frem i kong Olavs sinn - skildret for ham hva det innebar å være en «rettferdig konge» (rex iustus), en «konge av Guds nåde,» en «Guds stedfortreder» i håndhevingen av lov og rett. Han må ha talt mye om det håp paven satte til frankerkongen Karl den store da han kronet ham til keiser, og hvordan Karl den store hadde satset sitt liv på å gjøre slutt på ufreden i Europa etter folkevandringene, stanse de strømmer av blod som fløt fra germanske stammehøvdingers ustanselige ættefeider. Grimkjell må ha berettet hvordan keiseren seiret i kampen for lov og rett. Han har vel heller ikke lagt skjul på keiserens svake sider: at han blandet seg for mye opp i kirkens indre saker, eller at han fór unødig hardt frem - særlig mot sakserne. Grimkjell må ha fortalt kong Olav om det store forfallet som fulgte i Europa etter Karl den stores død, og så skildret hvordan Karls kongstanke hundre år senere ble gjenfødt i forbedret utgave i kjølvanen av reformene fra Cluny: Den rettferdige konge som kjemper for fred, lov og rett i sitt rike så kristenlivet kan blomstre og utfolde seg fritt.

Skulle kong Olav makte å leve opp til dette kongsidealet, måtte han motarbeide de bakstreverske særinteressene til stormenn som lot ættens fremgang gå foran folkets felles beste. Noe annet valg hadde han ikke hvis han ville kjempe for Kristi sak i Norge. Slik må altså kong Olav ha sett det - at det å kjempe for lov og rett og bekjempe ættehøvdingers overgrep var like mye en del av kristningsverket som å bygge kirker og tale Guds sak på tingene. Det var dette fredsarbeidet som skaffet ham mektige fiender, som til slutt tok livet av ham. Så også i denne sammenheng må det fremheves at slaget på Stiklestad i høyeste grad dreide seg om kristne verdier.

Kong Olav prøvde først å gå diplomatiets vei. Han søkte å få stormennene over på sin side ved å gjøre dem til lendmenn, som fikk råde over store jordeiendommer. Til gjengjeld skulle de avlegge troskapseden, bli hans menn og støtte ham i rikspolitiske saker. Da han merket at vennskapet var halvhjertet og at de fortsatte å ture frem som før, satte han årmenn til å styre på kongsgårdene rundt om i landet. De var av lavere ætt enn lendmennene og hadde kongen å takke for all sin status. Årmennene skulle i kongens navn beskytte bønder og småfolk i tvister og rettssaker. Dessuten skulle de holde øye med lendmennenes egne lovbrudd og rapportere dem til kongen. Dette falt selvfølgelig ikke i god jord. Lendmennene følte dette som innblanding i egne rettigheter og kalte årmennene foraktelig for kongens treller. Opptakten til reisingen mot kong Olav var nettopp en slik konflikt mellom en stormanns sønn og en årmann.

Knut den Mektige erobrer Norge

Støtet til fullt opprør kom da Knut den mektige - konge over Danmark og England - gjorde krav på Norge. Kong Knut var en steinrik mann. Han sendte menn til Norge med sekken full av kostbarheter. De kontaktet stormennene, og ga dem rike gaver på betingelse av at de gikk over på kong Knuts side og kjempet mot kong Olav. Dessuten ble de lovet stor makt i landet når kong Knut selv ble konge over Norge. Frafallet ble stort. Kong Knuts «røde gull» kunne få motstå. Hans løfte om øket makt lokket minst like mye, men tanken på å få rå seg selv uten innblanding fra en konge som satt i utlandet, må ha betydd mest. Høvdingene brøt sin trosskapsed til kong Olav og gikk over til fienden. Her er det nå historikere som klandrer kong Olav for at han fór hardt frem mot svikerne. Da er det fristende å trekke en sammenligning med ting som skjedde her til lands i nyere tid. Etter krigen stilte vi en rekke landsforrædere opp mot muren. Dessverre! Noen årtier senere ga vi en kar - som solgte Norge for rubler - tyve års fengsel. Sammenligningene halter i historisk perspektiv, og allikevel - parallellene er der.

Vi behøver ikke å skildre kampen mellom stormannsaristokratiet og rikskongen i svart-hvitt. Visstnok sier Sigvat skald i et kvad: «Jeg vet at hver som selger for gull sin gode herre engang vandrer til svarte helvete.» Og bonden Torgeir på Sul i Verdalen kveder engang om Olav Haraldssons fiender og kaller dem «drottensvikerne som gjorde djevelen glad». Snorre selv skildrer denne striden med større sinnsro. Han står på Olavs side, men hans sympati er aldri ensidig. Han kjenner ættesamfunnets etiske krav fra Island. Han må ha forstått at for stormennene var det ikke bare kong Knuts røde gull og løfte om makt som lokket, men også tanken på hevn. De stormenn vi kjenner fra sagaen, hadde mistet flere av sine frender «etter kongens rettferdige dom». Det fikk så være at kongen trodde han hadde rett til å straffe deres frender, men ættehevnen talte også sitt klare språk: All sin heder mister den som lar sin drepte frende ligge uhevnet i jorden. Sigrid - mor til den drepte Asbjørn Selsbane - trykker drapsspydet i hendene på Tore Hund, som er Asbjørns onkel, og sier: «Om du vil gjøre et karsstykke nå, så slapp du dette spydet av hendene slik at det kom til å stå i brystet på Olav Digre. Og det sier jeg, du skal bli hver manns niding om du ikke hevner Asbjørn.» Tore Hund lyster ættehevners ubønnhørlige krav. På Stiklestad ble spydet ført mot kongen. «Det gikk under brynjen og opp i magen.» Snorre bevarer sin objektivitet og skyr svart-hvittmaling, fordi han forstår begge parter i konflikten: Det er den gamle og nye tid som står mot hverandre.

Knut den mektige kom seilende til Norge med tallrike skip og stort mannskap. Det ble tynt med venner rundt Olav Haraldsson. Tidligere hærmenn forlot ham. Knut ble tatt til konge på alle tingene. Han vant landet uten sverdslag. Kong Olav måtte flykte ut av landet. Han la igjen hærskipene i en fjord på Sunnmøre. Vandret så over fjellet til Gudbrandsdalen og Opplandene og stanset ikke før han kom til Sverige. Før han kom så langt, lot han de av sine menn som ville, dra hjem til gårdene sine. Biskop Grimkjell ble igjen på Opplandene. Han slo seg vel ned hos sin niese på Stange. Det var viktig for Olav at bispen ble igjen i Norge, så han kunne skjøtte den nyorganiserte kirkens ve og vel som best han kunne under kongens fravær. I Sverige etterlot han dronning Astrid. Så drog han med sønnen Magnus og en håndfull trofaste menn til Gardarike (Russland). Han slo seg ned i Novgorod, hvor han ble vel mottatt av storfyrst Jaroslav og hans fyrstinne Ragnhild av Sverige, som Olav i sin tid skulle hatt til ekte.

Mennesket Olav

Før vi følger kong Olavs videre liv, vil vi stoppe litt og spørre hva inntrykk sagaen hittil har gitt oss av Olav som menneske. 19) Nå er det ikke sagaskriveres stil å skildre sine helter i psykologiske vendinger. Slikt hører senere tider til. De gir oss innblikk i menneskers karakter ved å skildre deres handlinger. Sagaen beretter om en utvikling i Olav Haraldssons liv. Først møter vi den unge sjøkongen, som går seierrik ut av en rekke slag. Han viser seg å være en ypperlig strateg, som mestrer krigskunstens mange knep. I denne tiden er det ingen avstand å merke mellom Olav og hans menn. Skaldene priser hans mot, kløkt og styrke. Religiøse grublerier og moralske anfektelser er ham ukjent.

Senere i sagaen møter vi kongen og den kristne statsmann. Nå blir det mer tyngde over Olavs person. En konge av Guds nåde mister aldri selvbeherskelsen, handler aldri overilt. Ord og gjerning skal være vel gjennomtenkt. Det later til at Snorre har en særlig beundring for denne siden av Olavs karakter: Da sendemennene til svenskekongen kom til Norge for å kreve skatt i hans rike og full underkastelse, talte Olav til dem «stilt og rolig.» Da svenskekongen brøt løftet til Olav om å la ham få datteren Ragnhild til ekte, «ble han fælt harm og ute av seg, og det var flere dager som folk ikke kunne få et ord ut av ham.» Så lysner han til igjen og holder husting med følget sitt. Da budskapet om at hans gode venn og hirdmann Øyvind Urarhorn var blitt drept på Orknøyene, «svarte ikke kongen stort på det, men en kunne skjønne han syntes han hadde mistet en god mann, og at dette måtte være gjort rent på trass mot ham.» Han var nesten alltid fåmælt om ting som gikk ham imot. Når Asbjørn Selsbane hugg til Tore i hirdstuen på Avaldsnes «så hodet falt ned på bordet foran kongen og kroppen over føttene hans,» ble «kongen fælt harm, men han styrte seg når han talte som han alltid brukte.» Når Erling Skjalgsson og hans menn omringet kirken på Avaldsnes - hvor kongen deltok i messen - ble det mye ståk og larm med våpen. «De som var inne i kirken, så ut alle sammen uten kongen, han ble stående og så seg ikke om.» Da hele messen var sunget, gikk kongen ut av kirken. Rolig og behersket skred han mellom to rekker av væpnede menn. Et ord fra Erling og han kunne blitt drept. Det er denne tause verdighet og ufattelige selvbeherskelse som Snorre beundrer. Bak disse beretningene skimter vi Kristkongen, Guds salvede, som henter kraft fra en høyere verden. Tross sitt innesluttede vesen blir han skildret som en gladlynt mann, som kunne skjemte i ord og viser. «Han har en sterk følelse av kongedømmets verdighet, men det er ikke seg selv som menneske han tar så ukristelig høytidelig.» (Sigrid Undset)

Snorre beretter i begynnelsen av sagaen at «kong Olav var en god kristen, sindig, fåmælt, men glad i penger.» Mot slutten av sagaen skriver han: «Men det var ikke sant det folk sa om ham, at han var knipen på gull mot sine menn; for han var svært gavmild mot vennene sine.» Noen kjendistype blir han aldri. Han er ingen glitrende folkets mann som den utadrettede, rause, og vennesæle sportshelten Olav Trygvasson. Det heter om Olav Haraldsson i begynnelsen av sagaen: «Alle hans frender og kjenninger syntes godt om ham.» Det ligger en viss begrensning i disse ordene: Hans nærmeste holdt av ham, men ikke alle de andre. Litteraturhisto-rikeren Fredrik Paasche mener Olav aldri kom ut over denne begrensningen. Hans menn beundret ham, men forstod ham gjorde de aldri. Det var noe fremmed ved ham, som de aldri kunne trenge gjennom. Riksideen som han brant for - å samle nasjonen under en norsk konge - ble møtt med likegyldighet, uforstand og fiendskap. Hans brennende iver for kristendom og kirke var det få som forstod. Også her var han en ensom mann. Den som forstod ham best, var Sigvat skald. De to var på åndelig bølgelengde, men så var han da også en vidt bereist europeer som kongen selv.

At Olav var kvinnekjær, antyder Snorre når han beretter at kongen hadde en

tjenestepike som fulgte med i hirden hans. Hun het Alvhild og var «svært vakker.» Så hendte det en vår «at Alvhild ble med barn, og kongens nærmeste venner visste at han nok var far til barnet.» Det var hans uektefødte sønn Magnus. Snorre nevner kun denne ene utroskapen mot dronning Astrid. Men andre sagatradisjoner vet å fortelle at han ble besatt av attrå til flere kvinner. De vers han skal ha diktet om den svenske kongsdatteren Ingegerd i Gardariket, er etter Sigrid Undsets mening «noe av det vakreste vi har av erotisk poesi på norrønt mål.» Olavs sidesprang vitner vel om at hans tøylesløse liv som viking i forening med den norrøne manns krav - fra hedensk tid og langt inn i den kristne - av å ha friller på si, overskygger det kristne bud om tro og avhold - et bud han vel har godkjent, men ikke maktet å innebygge i samvittigheten.

Kan vi stole på Snorre som historiker, gir han oss et riktig bilde av Olav Haraldsson? Han er jo også forfatter med stor fortellerglede. Der kildene tier, har han nok fylt ut tomrommene med egen diktning. Slik kan en rekke detaljer om når, hvor og hvordan være gale. Men å gi et helt falskt bilde av kongens person, ville han aldri ha våget, og heller ikke ønsket. Snorres Olavssaga vitner jo på hver side om en forfatter som kjemper lidenskapelig for å trenge til bunns i kongens personlighet. Vel skrev han 200 år etter kongens død. Men fra hans saga løper en rekke tråder helt tilbake til den muntlige tradisjon på Island og i Norge. Og var det noe det norrøne menneske var interessert i, så var det karakter og lynne til store høvdingskikkelser som de hadde kjent i krig og fred. Vi kan støtte oss til historikeren Erik Gunnes når han sier at «Hovedtrekkene ved Olavs biografi kan vi være nokså trygge på.»

Det melder seg et annet spørsmål: Hvor mye er Snorres Olavsbilde påvirket av den kirkelige legende - slik den ble utformet etter kongens martyrdød? Slik vi hittil har lært ham å kjenne, må det være fint lite. Den kirkelige legende finner vi blant annet i den boken som erkebiskop Eystein Erlendson skrev i 1180-årene. Den bærer tittelen «Hellig Olavs lidelser og undre». 20) I bokens første del skildres Olavs liv så gullbelagt at den som kjenner Snorres Olavsskikkelse, kan tvile på at det dreier seg om en og samme person. Kirkens helgenlegender har da heller aldri hatt til hensikt å gi en eksakt historisk fremstilling av hellige menns og kvinners liv. De vil være oppbyggende, fortelle om mennesker som levde opp til det kristne ideal slik vi finner det i Bibelen. Synd og skrøpeligheter i vedkommendes liv blir luket bort. I disse skildringene skimter vi lyset fra helgenglorien. De lyver ikke, for de har ikke til hensikt å gi et helhetlig bilde av et menneskes liv på godt og ondt. Det er kun det gode, det Kristuslike, som skal fremheves. Snorre er historiker, og, så langt vi hittil har lært hans Olavsskikkelse å kjenne, kan han ikke være påvirket av den kirkelige legende; for Snorre overdriver ikke kongens gode sider - lar det ikke regne med superlativer. Han unnlater heller ikke å fortelle om kongens ville ungdomsliv, om sta egenrådighet og hete lidenskaper som ikke lar seg temme. Han lar endog Olav selv innrømme sine svakheter når han spør den synske Dag Raudson hva lyte han har, og etterpå innrømmer at Dag har sett rett. 21) Nei, så langt vi hittil har studert Snorres Olav, er det vanskelig å finne spor av den kirkelige legende.

Annerledes blir det når Snorre beretter om kongens fromhet, hans kristenliv. Her kan det være påvirkning. Når Snorre lar Olav våke og be hele netter i trekk foran en viktig begivenhet, kan vi trygt skrelle av noen timer. Noe anstrengt virker det også når han lar Olav gå tilottesang og messe hver bidige dag. Men at Olav var en bønnens mann og gjerne tok del i den hellige messe, har vi ingen grunn til å tvile på.

Når sant skal sies, er det særlig på ett område den kirkelige legende har virket inn på Snorres biografi om Olav. Det er der han skildrer kongen som mirakelmann. Snorre var selv en troende katolikk, som ikke tvilte på at under skjer. Men det har han også forstått - at dette er kirkens bord. I solidaritet med geistligheten har han vært vel snar med å flette de mange mirakelberetningene inn i sitt historiske verk. Dette har svekket noe av hans troverdighet - på tross av at han trekker undrene ned på grasrotplan ved å frisere bort de mest oppbyggelige detaljer, og ellers forhindrer mirakeloppblomstring ved å fordele dem jevnt over de følgende kongesagaer i sin «Heimskringla». Om Snorre overdriver her, så gir det oss ingen grunn til å tvile på at det skjedde undre ved kongens bønn - helst etter hans død.

Kong Olav i Gardarike

Snorre lar Olav gjennomgå en dyp åndelig utvikling i Gardarike. Noe skriver han om dette. Annet overlater han til leserens religiøse intuisjon. Å skildre sinnets åndelige irrganger er nå engang fremmed for den norrøne sagastil. Olav kommer til Gardariket og lærer lidelsens mysterium å kjenne. Hans kongsgjerning har lidd skibbrudd. Ættearven er tatt fra ham. Odelslandet er erobret av en utenlandsk konge. Kristendommens fremtid er truet når stormennene får ture frem som tidligere. Den selvbevisste Olav lever nå på fyrst Jaroslavs nåde. Han gjør en dårlig figur foran sin tiltenkte festmøy Ragnhild. Maktens glorie er tatt fra ham - en konge uten land.

Han er handlingslammet. Skal han ta imot fyrst Jaroslavs tilbud om å styre over de hedenske bulgarerne? Flokken av menn som har fulgt ham fra Norge, råder ham fra det. De lengter hjem til sine gårder. Den tanken streifer ham også - å oppgi all verdslig makt, reise som pilegrim til Jorsal og gå inn i en munkeorden der eller et annet sted. Det han grubler mest på, er om det finnes noen sjanse til å gjenvinne Norge.

Her får den hedenske lykketanken et nytt gjennombrudd. På sine ferder i utlandet må kongen ha sett eksempler på at kristne fyrster kunne lide nederlag. Han må også ha hørt geistligheten forkynne at vi her i livet må lide og dø med Kristus. Men denne delen av forkynnelsen må ha prelet av på ham. Den hedenske arven fra forfedrene må ha vært for sterk. Det går to år i utlendighet. Det tause, innadvendte, ved kongen får overtaket. Han grubler over lykke og ulykke. Som hedning må han dengang ha trodd det var lagnaden som bestemte om hvem som skulle bli en lykke - eller ulykkemann. Som kristen må han ha sett Guds vilje i dem begge. Men da måtte det være så at lykken var Guds lønn og ulykken hans straff. Vi lar Snorre få ordet:

Det han tenkte mest på, var om det kunne være noen mulighet for at han fikk igjen riket sitt i Norge. Men når han tenkte på det, så mintes han at de første ti årene han var konge, gikk alt lett og greit for ham, men siden ble alt det han fant på, tungt og vanskelig, og når han fristet lykken, gikk den ham imot. Av den grunn tvilte han på at det var noe klokt råd å lite så mye på lykken at han reiste rett i hendene på sine fiender med en liten styrke [...] Han tenkte frem og tilbake på dette, og visste ikke hva han skulle gjøre, for han syntes det var den visse ulykke det han just tenkte på. (Uthevelser av meg) 22)

Slike religiøse grublerier tærer over tid på sinnets krefter. Det er bare en ting å gjøre - legge sin sak i Guds hender. Det gjør Olav. Snorre beretter: «Slike tanker gikk han ofte med, og ga sin sak inn under Gud og ba ham la noe hende, så han kunne se hva som var det beste». Det er bønnen som bringer Olav ut av grublerienes onde sirkel. Snorre skriver: «Det er sagt at Olav var en from mann,

som bad til Gud alle sine levedager. Men etter at hans makt minket, mens motstanderne ble sterkere, så la han all hug på å tjene Gud. Da hadde han ikke noe annet å tenke på som kunne ta ham bort fra det.»

Gud hører hans bønn og viser ham veien. Også denne gang skjer det i drømmen. Snorre lar Olav Trygvasson åpenbare seg for ham i søvne. Han skjærer tvers gjennom lykkegrubleriene til Olav Haraldsson. Det eneste som skal telle i fremtiden, er å følge Guds vilje og gjøre det som rett er. Seier eller nederlag får Gud bestemme over. Olav Trygvasson lover ham hverken det ene eller det andre. «Reis du [...] tilbake til ditt eget rike, som du har fått ved arv og rådd for lenge med den hjelp som Gud ga deg.»

Da kongen våkner, er all tvil strøket av ham. Hans liv får retning igjen. Viljen stålsettes. Planer legges. Hærmennene takker ham begeistret. Ryktet når dem fra Norge at Håkon jarl har druknet. Landet er høvdingløst. Det er tid til å handle.

Martyrdøden

Vi følger kong Olav på hans siste ferd - frem til Stiklestad. Vi legger ikke sagaens mange fortellerepisoder på den moderne historikers gullvekt. Det er stemningen som griper oss når vi leser disse kapitlene. Tiden i Gardariket er malt i dystre farver. Det er fristende her å minnes mystikernes mørke natt. Straks oppbruddet tar til, stiger det en stemning av glede fra kongshæren: Glede over venners samhold, glede over å ha kommet ut av nagende tvil, glede over endelig å handle, glede over å komme til Sverige og treffe igjen kone, datter - og venner, som kommer fra Norge for å støtte kongen. Så de lange vandringene gjennom skoger, over ødemarker og fjell. Ryktet når dem fra alle kanter: Stormennene i Norge har samlet en overvettes stor hær for å møte dem straks de setter fot på norsk jord. Kloke menn i Sverige og fra Norge advarer mot den dristige ferden. En forutelse om nederlag brer seg i flokken. Det gjør ingen skår i gleden. Gud vil det! Ingen advarsler hjelper. Kongens vilje er stålsatt og målrettet. Det forunderlige skjer: den tause mannen åpner seg for sine menn. På sin vei mot martyriet er han blitt glad og pratsom og gleder alle som kommer ham nær. ²³)

Han har ingen sykkelig lengsel etter å dø. Han rir ikke nedover det nordtrønderske Verdalen våpenløs og med bøyet hode. Krigeren lever i ham som aldri før. Retten er på hans side. Det skal kjempes for å vinne. Det skal eggnes til strid for å seire. Men både kongen og hans menn vet at sjansene er små. Overmakten er for stor. Krigernes vilje skal målrettes mot seier. Samtidig skal nederlag og død forberedes! Når de nærmer seg Stiklestad, vil hærmennene brenne bøndernes gårder. Kongen nekter. «Om vi faller i kamp, da er det best å ikke gå dit med ranet gods.» Kongen gir penger for at det skal leses messer for dem som faller i bondehæren. De menn som faller i kongens hær, trenger ingen sjelemesser. «De og vi (uthevet av meg) skal bli frelst alle sammen.» Tormod Kolbrunarskald vekker hæren grytidlig med et dikt. Kongen gir ham en gullring i lønn. Tormod takker og sier: «Vi har en god konge, men nå er det ikke lett å si om kongen får et langt liv. Jeg har en bønn, konge, den at du ikke lar oss to skilles hverken i liv eller død.» - og slik gikk det. Til bonden på Stiklestad sier han: «Om det skulle hende at jeg falt i dette slaget, vis da mitt lik den siste tjeneste som trengs, om det da ikke blir nektet deg.» Forutelsen om egen død vokser hos kongen. Det gjør ham ikke urolig. Kort før slaget tar til, legger han hodet i fanget på Finn Arneson, sovner og drømmer at han klatrer oppover en stige som når like opp i himmelen. Da Olav våkner og forteller drømmen til Finn, sier hans trofaste venn: «Jeg tror dette varsler at du skal dø, dersom det da var noe annet enn søvnørske som kom over

deg.» Til sine menn sier kongen at om de taper alt i slaget, vil Gud gi dem en større lønn enn gleden over jordisk gods. Det er noe både kompromissløst og avklart over kongen rett før slaget. «Dette vil jeg dere skal vite,» sier han til hærfolket, «Jeg flykter ikke fra denne kampen. Enten skal jeg seire over bøndene, eller falle i slaget. Jeg vil be om at det må bli min lodd som Gud ser er det beste for meg.

Kongens lodd blir døden. Slaget raser. Olav kjemper tappert. Bøndene feller ham. Blodhevn er fullbyrdet. Skildringen av Olavs fall har hentet lys fra hans senere helgenlorie. Kongen får et hugg i venstre ben: «Da kongen fikk det såret, lente han seg opp til en stein og kastet sverdet og bad Gud hjelpe seg.» Til det er å si at ingen norrøn kriger med sans for sitt ettermæle, frivillig slenger fra seg sverdet når han blir lettere såret. Og hva en dødstrett konge mumler når stikk og hugg i lynrapt tempo tar livet i ham, drukner i våpenlarmen. Den fromme tradisjon utstyret gjerne sine helter med «martyrfakter». Hellig Olav kan greie seg uten, for han er en martyr.

Helligkåringen

Etter kongens fall snur stemningen seg - først hos høvdingene, så hos bøndene. Tore Hund steller med kongens lik. Han er den første av stormennene som hevder at kongen var hellig. Einar Tambaraskjelve, som ikke var med i slaget, hevder det samme. Kalv Arneson - som vel var den av stormennene som ga kongen banehugg - skifter også sinn. Det gjør den ene stormann etter den andre. Den trønderske allmuen, som «raste i fiendskap mot kongen,» veksler mening nærmest over natten. «Den vinteren var det mange der i Trondheim som tok til å tale om at kong Olav var en virkelig hellig mann, og at det hendte mange jærtegn på grunn av hans helligdom. Mange tok til å be til kong Olav om slike ting som de syntes var viktige.»

Denne stemningsvekslingen er et mysterium, som vanskelig lar seg forklare - det måtte da være at kongen virkelig var hellig. Det mangler ikke på andre teorier. Alle bærer et snev av sannsynlighet: Barkebrødstider som følger da kong Knuts sønn, Svein, sammen med moren Alfiva blir satt til å styre over landet. Nå strengere lover enn de kong Olav hadde gitt. Uhyggestemning over å ha drept sin konge. Hedenske tanker om kongen som mellommann mellom mennesker og gudeheimen. Ham hadde de drept. Angst og redsel som griper om seg. Så langt, så greit! Men aldri har det vokst noe positivt ut av noe negativt - det måtte da være at nye verdier blir tilført. Anger og ruelse knuger heller enn å heve sinnet. Trøndernes anger alene kan ikke forklare den ild av Olavsbegeistring som sprer seg fra Stiklestad over hele Nord-Europa.

Dessuten var det folk som kom utenfra, som gikk sterkest inn for Olavs helgenkåring: Einar Tambaraskjelve, som kom hjem fra England og ikke hadde tatt del i slaget. Danskekongen Svein, som samtykket i helgenkåringen. Hans hirdskald Torarin Lovtunge, som priser den falne fiende hellig og oppmuntrer Svein til å søke Olavs forbønn. Sigvat Skald, som på sin pilegrimsreise til Roma får nyheten om vennens død. Ingen av disse personene kunne være grepet av angerens psykose.

Det samme må vi si om biskop Grimkjell, som helgenkåret ham (på den tid var det den lokale biskop som hadde ansvar for det - ikke paven). Som tidligere nevnt, var han på Opplandene under kongens eksil. Da året var gått etter hellig

Olavs fall, sendte trønderne bud etter ham. Biskopen nølte ikke med å komme, for han «trodde det var sant det som ble sagt om kong Olavs jærtegn, og at han var hellig.»

Olavs legeme - som hans venner i nattens mørke hadde gravd ned i elvemælen like ovenfor byen - ble nå gravd frem. Snorre beretter inngående om de jærtegn som hadde funnet sted med kongens hellige levninger: En herlig duft strømmet fra hans legeme. Han var rød i kinnene som om han nettopp hadde sovnet. Hår og negler var vokst på ham (jeg kan ikke her la være å innskyte at fire uavhengige kilder like før og etter reformasjonen i 1537 bekrefter at hellig Olavs legeme lå uråtnet i kisten - også dengang). Snorre skriver om hans helligkåring: «Så ble det avgjort etter biskopens utsagn og med kongens samtykke og hele folkets dom, at kong Olav var virkelig hellig. Kongens legeme ble båret inn i Klemenskirken og ble bisatt over høyalteret.»

For biskopen har jærtegnene neppe vært den eneste grunn til helgenkåringen. Han har trolig vært kongens sjelesørger den tid han styrte i Norge. Fra England hadde han inngående kjennskap til vikingers herjinger. Han forstod deres mentalitet. Som få har han forstått kong Olav - både som menneske og kristen - vært klar over hva som foregikk i tyveåringens sinn og kropp i årene etter at han var blitt døpt. Biskop Grimkjell visste om de krav Gud satte til den nyomvendte sjøkongen. Han hadde iaktatt hvordan Guds kraft arbeidet i ham. Men det må han også ha vært vitne til ofte, kanskje mange ganger, at kong Olavs samarbeid med Guds nåde sviktet - helst når hårfagrearven og vikingfortiden ble for sterk. Men like ofte må biskopen ha sett at han har reist seg etter hvert fall og tatt kampen opp på ny.

Biskop Grimkjell har ikke vært belemret med den villfarelse mange norske historikere synes å ha arvet - at en helgens liv må være syndefritt. Dette er en direkte kjettersk tanke fra nyere tid. Vi leser da vitterlig i 1. Joh. 1,9: «Dersom vi sier at vi ikke har noen synd, da bedrar vi oss selv, og sannheten bor ikke i oss.» Den katolske kirke er et stykke på vei selv skyld i at en slik villfarelse fikk snike seg inn i våre og andres rekker. Det var på 1700-tallet man begynte å fremstille helgenene som et speil av dyder. Helgenbiografene tørket hvert fnugg av syndestøv fra deres blankpolerte glorie. Det var først etter siste verdenskrig man tok et grundig oppgjør med «sukkerhelgenene». De ekte helgenbiografier - ikke deres finpussede fortolkninger - viser klart at de hellige ofte vandret på krokete og farlige veier før de nådde fullkommenheten. Helgeners fortrinn består ikke i moralsk lyteløshet, men deri at de lar nåden seire i sitt liv. Fransiskanerteologen Bonaventura skrev en gang på 1200-tallet: «Vet du ikke at mange hellige var syndige. Når de begikk store synder, lærte de hvorledes de skulle vise miskunn mot oss syndere.» 24)

Skalden Torarin Lovtunge må ha tenkt noe lignende om hellig Olav da han skrev i et kvad: «Slik har Olav syndeløs frelst sjelen før sin død.» Gud har tilgitt ham alle hans synder så han renses og kan gå inn i himmelborgen. Slik må også biskop Grimkjell ha forstått hans hellighet: Han har sett ungdommen Olav stå med ett ben plantet i vikingtiden og det andre i kristendommen. Så har han vært vitne til hvordan han med Guds nådes hjelp har kjempet over år for år for å få «vikingbenet» over i kristen leir - for så til slutt å seire.

Seieren har Snorre sett i martyriet på Stiklestad. I den angelsaksiske kirke, som Grimkjell kom fra, hadde man på den tid et utvidet martyrbegrep. Kristne konger som kjempet mot hedninger og falt, fikk martyrstatus. 25) Selvfølgelig har Olav vært klar over at det ikke var hedninger han kjempet mot på Stiklestad. Allikevel kan vi si han satte livet til for Kristi skyld. For det må han ha forstått at

kristendommen ikke ville hatt fnugg av sjanse til å forbli noe mer enn en tynn hinne over et splittet og lovløst ættesamfunn hvis han ikke selv tok over styringen i landet. Bedre enn vi idag har han fattet at kampen for rikskongedømmet og kampen for kristendommen var en og samme sak. Det Olav ikke maktet i levende live, oppnådde han ved sin død. Etter Stiklestad er rikskongedømmet et ubestridt faktum. Dermed er også grunnlaget lagt for en kristendom i vekst. Det er etter Olavs fall den 29. juli 1030 kristendommen langsomt vokser fra ytre lovregler til indre folkefromhet.

Ingen mann her til lands har betydd mer for Norge enn hellig Olav. Det eldre borgerskap har vanskelig for å gripe ham. En ungdom som opplever at vi langsomt men sikkert er i ferd med å gli tilbake til den hedendom hellig Olav en gang forlot og kjempet mot, vil lettere bli fascinert av ham, ta «drivet» i hans liv til forbilde, og be om hans forbønn.

Pater Olav Müller

Allmektige, evige Gud,

du sendte Olav Haraldsson til Norge for å kristne land og folk.

Du lot ham bygge kirker og innsette prester.

Gi mange nordmenn, på hans forbønn, kall til å bli prest idag. Amen.

av Mats Tande — publisert 11.08.2012, sist endret 04.10.2013 - 13:59